

tabula rasa

yıl/cilt: 5, sayı: 13, ocak-nisan 2005

felsefe&teoloji

ISSN 1302 - 8898

BİLİM AHLÂKI

Süleyman DÖNMEZ*

Özet:

Bilim ahlâkı denilince ilk etapta zihnimizde birkaç yön ve açılım belirmektedir. Bunlardan birisi, bilim hayatının ahlâkî boyutu; bir diğeri, ahlâk bilimine karşılık olarak bizzat bilim olgusundan hareketle bilimin iç dinamiklerini temel alan bir *bilim ahlâkı* kurma arzusu; bir başkası ise, daha çok ikinci yaklaşımın bir devamı ve tamamlayıcısı olarak bazı pozitif bilimler ışığında ahlâk kavramını temellendirme gayretidir. Biz bu çalışmamızda Albert Bayet'in bilim kavramından hareketle kurmaya çalıştığı bilim ahlâkı ile Akil Muhtar Özden'nin biyoloji temelli ahlâk temellendirmelerinin niçin problemli olduğunu göstermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Albert Bayet, Akil Muhtar Özen, bilim ahlâkı, bilim, ahlâk, etik, moral

Giriş

Evrensel bir gerçeklik olarak kabul edilen ahlâk (moral)⁷³⁸ fenomeni hakkında pek çok görüşler ileri sürülmesine rağmen, *onun ne olduğu* (neliği) problemi, henüz yetkin bir tarzda çözümlenememiş görünmektedir. Bunun temel nedeni ise, tarih boyunca karşılaşılan ve insanlığa önerilmiş bulunan yaşam tarzlarının büyük bir çeşitlilik göstermesidir.⁷³⁹ Bu çeşni, genelde ahlâkın çatışık ve özel biçim ayrımlarıyla belirmesini ve belirlenmesini gerektirmiştir.

Ahlâk olgusunun zihinlerde bıraktığı bu farklı yansımalar, felsefi bağlamda ahlâk (etik) kavramının temellendirilmesini oldukça güçleştirmektedir. Çünkü ahlâk, sadece nesnel doğruluğa bağlı kalan yargılara içermemektedir. Bundan dolayı da ahlâkî doğruluğun belirlenmesinde nesnel doğruluğun tespitinden büyük oranda farklı bir bakış açısı işin içine girmektedir. Bu tür bir bakış açısı altında oluşturulan yargılara ise, ahlâkî yargılar denilmektedir. Ahlâkî yargıların nesnel yargılardan ayrılmasının temel nedeni ise, nesnel yargılarda sadece eylemlerdeki niyetlerin beklenenlere uygun olup olmadığı göz önüne alınırken, ahlâkî yargılarda daha çok eylemlerin ötekilerle olan ilişkisinin ön

* Dr. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Araştırma Görevlisi.

⁷³⁸ Doğan Özlem, Harald Delius'un "*Etik*" başlıklı makalesini tercüme ederken "moral" kelimesini parantez içi "ahlak" olarak yazmaktadır. Delius, "Ahlak (moral)'in olgusal ve tarihsel olarak yaşanan bir şey olmasına karşılık, etik(in) bu olguya yönelen felsefe disiplininin adı." olduğunu belirtmektedir. Biz bu ayrıma saygılı kaldık. Bkz. Harald Delius, "*Etik*", (Çev. Doğan Özlem), Günümüzde Felsefe Disiplinleri içerisinde, Ara Yay., İstanbul 1990, s. 313.

⁷³⁹ Daha geniş bilgi için bkz. François Gregoire, Büyük Ahlak Doktrinleri, (Çev. Cemal Süreyya), İstanbul 1971.

planda tutuluyor olmasıdır. Öyle ki, bir eylem sadece o eylemi gerçekleştirenin menfaatine, fakat ötekilerin zararına ise, bu kesinlikle ahlâkî görülmemektedir. Ahlâkî eylem ve yargılarda özel ilgi ve çıkarlara karşıt bile olsa, ötekilerle faydalı olanın tercih edilmesi gerektiğine yönelik genel bir inanç söz konudur.⁷⁴⁰

Bu inancın hemen hemen her tarihsel dönemde büyük bir çeşitlilik göstermesi, filozofları *gerçek anlamda bir ahlâkın olup olmadığını* eğer varsa, *ahlâk kuramının bir yarar sağlayıp sağlamadığını* araştırmaya yöneltmiştir. Ortaya çıkan çözüm önerileri ise, tatminkâr bir cevap sunmaktan daha çok, *ahlâkın ne olduğunun* tam olarak bilinemeyeceği görüşünü kuvvetlendirir görünmektedir. Doğal olarak zihinlerde berraklık yerine karmaşayı hâkim kılan bu durumun felsefe tarihinde oldukça yekun tutan bir dizi araştırmayı ve tartışmayı içerdiği bilinmektedir.⁷⁴¹

Buna karşın bilimin özellikle Yeni Çağ felsefesinin başladığı 17. yüzyıldan itibaren mütemediyen ilerlediği yaygın olarak savunulan bir görüştür. Hatta bilim dah çok 19. yüzyıldan beri tartışmasız tek güvenilen hükmedici olarak kabul edilmektedir. Bilime duyulan bu aşırı güven, pozitivist felsefenin etkisiyle ahlâk kavramına da bilimsel bir temel bulma arayışlarını doğurmuştur. İşte bu arayışların ortaya koyduğu girişimlerden birisi de, ahlâk kavramının bilim merkezli olarak temellendirilmek istendiği *bilim ahlâkı*dir.

Bilim ahlâkı kavramının zihinlerde bıraktığı yansıma, ahlâk olgusunun ne olduğu hususunda yukarıda sözü edilen karmaşanın ortaya çıkmasında hatırı sayılır bir paya sahiptir. Bu nedenle bu çalışmada, yukarıda genel olarak ifade edilen ahlâkla ilgili sorulara ve sorunlara, çeşitli ahlâk anlayışları içerisinde bir yanıt aramaktan daha ziyade, ahlâk fenomenini temellendirme girişimleri içerisinde oldukça farklı ve ilginç bir yaklaşım olan bilim ahlâkı kavramı ele alınacaktır.

Burada hemen dikkat çekilmelidir ki, özellikle ülkemizde pek çok konu ve kavramda olduğu gibi, bu meselede de bir kavram ve konu kargaşası söz konusudur. *Bilim ahlâkı* kavramı bazen *ilmî ahlâk*, bazen de *bilimsel ahlâk* olarak ifade edilmektedir. Farklı söyleyişler, aslında içeriksel nüanslardan kaynaklanmaktadır. Çünkü *bilim ahlâkı* denildiği zaman genelde felsefî bağlamda bir ahlâk temellendirmesinden daha ziyade, bilim üretirken bilim adamının riayet etmesi istenilen ilke ve kurallar anlaşılmalıdır. Bir de *ahlâk bilimine (ilm-i ahlâk)* karşılık olarak, ya bizzat bilim olgusundan hareketle, ya da bazı pozitif bilimlere dayandırılan bir *bilimsel ahlâk (ilmî ahlâk)* inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu üç farklı konunun belirgin bir ayrıma tabi tutulmadan aynı kavramın altına yerleştirilmesi, ister istermez bir takım karışıklıklara sebebiyet vermektedir. Bizim önerimiz ise, bilim yapanın bağlanması gerektiği ahlâkî kurallar için *bilim ahlâkı*, bilime veya bazı pozitif bilimlere dayalı kurulmak

⁷⁴⁰ Krş. H. Delius, a. g. m., 311.

⁷⁴¹ Bkz. Karl-Otto Apel, "Das Apriorie der Kommunikationsgemeinschaft und die Grundlagen der Ethik. Zum Problem einer Rationalen Begründung der Ethik im Zeitalter der Wissenschaft", Die Philosophie und Wissenschaften (Festschrift für Simon Moser) içinde, Meisenheim 1966, s. 246-272.

istenen ahlâk önerilerine de *bilimsel* veya *ilmî ahlâk* denilmesidir. Ancak biz kendisine sıkça atıfta bulunduğumuz Albert Bayet'in (1880-1961) "*La Morale de la Science*" (1931) isimli kitabı Türkçeye "*Bilim Ahlâkı*" başlığı altında tercüme edildiği için,⁷⁴² bu çalışmamızda *bilim ahlâkı* kavramını kullanmaya devam edeceğiz.

Albert Bayet'in "Bilim Ahlâkı" Kavramının Eleştirisi

Bilim ahlâkı kavramı, ülkemizde Fransız düşünür Albert Bayet'in "*La Morale de la Science*" başlıklı kitabının Vedat Günyol tarafından dilimize çevrilmesiyle tanınmıştır. Bayet'in Fransızca olarak ilk defa 1931 tarihinde yayınlanan kitabı, 1982 tarihinde Say, daha sonra 2000 yılında İş Bankası yayınları arasında Türkçe olarak Türkiye'de de basıldı. Pozitivist bilimin iç dinamiklerine bağlı bir *bilim ahlâkı* kurmayı hedefleyen kitap, ülkemizde bu bağlamı ele alan tek Türkçe kaynaktır. Bu nedenle Bayet'in *bilim ahlâkı*ndan ne anladığının öncelikle ele alınması aydınlatıcı olacaktır.

Ahlâk, iyi ve kötü olması açısından özelden bireyler genelde ise, belirli gruplar ve toplumlar için geçerli olan eylemleri konu edinen bir bilim olarak tanımlanabilmektedir.⁷⁴³ Ancak ahlâkın gerek felsefî gerekse dinsel olsun, çok çeşitli tanımlamalara tabi tutulması, bir bilim olarak kabul edilse bile, yukarıda da ifade edildiği gibi, ahlâk hakkında genel kabul gören bir uzlaşmaya varılmasını oldukça güçleştirmektedir. Zira modern bilimin temel kriterleri ile, ahlâkî değerlerin mahiyeti yeterince izah edilememektedir. Bu da doğal olarak zihinsel bir karmaşayı ve ahlâk biliminde bir çeşniyi açığa çıkarmaktadır. İşte Bayet, kurmak istediği *bilim ahlâkı*nı, bu *ahlâk bilimine* alternatif olarak ileri sürmektedir. Onun çıkış noktası ise, *ahlâk biliminden* hareketle insanlığın uzlaşıp anlaşmasının mümkün olmadığı ve olamayacağıdır. Çünkü ona göre, *ahlâk biliminde* genelde *ahlâkın bilime olan etkisi* ele alınmaktadır. Bu da pek çok farklı anlayışın doğmasına neden olmaktadır. Oysa ahlâk üzerinde bir uzlaşmanın sağlanabilmesi için ahlâkın bilime yaptığı etkiden daha ziyade, *bilimin ahlâka olan etkisi* araştırılmalıdır. Bundan dolayı *bilim ahlâkı*nda öncelikle bilimin ahlâk alanına yapacağı etkinin ne olabileceği incelenmektedir.⁷⁴⁴

Öyle anlaşılıyor ki, Albert'in *bilim ahlâkı*nda yön verici temel unsur, fenomenal bir gerçeklik olarak var olan ahlâkî öge ve anlayışlar değil, sınırları ve sorumluluk alanı önceden belirlenmiş olan bilimin kendisidir. Bunun ise, ahlâk olgusunu belirleyen temel dinamiklere tamamen ters bir anlayış olduğu gözden kaçmamaktadır. Bayet'in nazarında ise bu, kesinlikle bir problem yaratıyor görünmemektedir. Öyle ki, *bilim ahlâkı*nda ahlâkî değerlerin⁷⁴⁵ bizzat bilim

⁷⁴² Albert Bayet, *Bilim Ahlâkı*, [Eserin orijinal ismi: *La Morale de la Science* (1931)], (Çev. Vedat Günyol), Say Kitap Pazarlama, İstanbul 1982. (Albert Bayet'in *Bilim Ahlâkı* kitabı 2000 yılında İş Bankası yayınları arasında yeniden basılmıştır. Biz bu çalışmada Say yayınlarından çıkan eski baskıyı kullandık).

⁷⁴³ Krş. Fritz Heinemann, "*Etik*", (Çev. Doğan Özlem), *Günümüzde Felsefe Disiplinleri* içerisinde, Ara Yay., İstanbul 1990, s. 340.

⁷⁴⁴ A. Bayet, a. g. e., s. 7.

⁷⁴⁵ Ahlâkî değerlerin oluşumu hakkında bkz. Mehmet Aydın,, "*Manevî Değerler, Ahlâk ve Bilim*", *Felsefe Dünyası Dergisi* içinde, Aralık 1992.

tarafından konulması gerektiği sürekli vurgulamaktadır. Bayet bunun böyle olması gerektiğinin gerekçesini, bilimin pek çok açıdan ahlâkî değer taşıyan nitelikler içermesi olarak göstermektedir.⁷⁴⁶

Görülüyor ki, Bayet, bilim kavramının bizzat kendisinin ahlâkî değerlere haiz olduğunu iddia etmektedir. Fakat bunun nasıl olduğuna dair, tatminkar bir açıklama yapmamaktadır. Bu bağlamda ifade ettiği ise, sadece bilimin ahlâka aykırı olduğunu öne sürenlerin haklı olmadıklarıdır. Bayet'e göre, bazı bilim karşıtlarının bilimin öldürme güçlerimizi çoğalttığını, insanı makinaya bağımlı kılarak köleleştirdiğini ve bir çok olumsuzluklara zemin hazırlamak suretiyle de insanlara kötülük ettiğini iddia etmeleri doğru ve tutarlı değildir. Ancak bilimin sıkı bir düzen ve kontrol altına alınması gerektiği de unutulmamalıdır. Çünkü bilim, bazen kötü niyetli kimselerce insanlığın aleyhine kullanılmak istenmektedir.⁷⁴⁷ Ancak bilim geliştikçe bilimin faydasının onu aleyhte kullananların verdiği zarardan çok daha fazla olduğu görülmektedir. Mesela, bilimin ilerlemesi ile gelişen tıp, milyonlarca insanın hayatını kurtarmaktadır. Her ne kadar makinalar, zamanla insanı köle durumuna getirse de, aynı zamanda pek çok meşakkatli ve yıpratıcı işlerde insana büyük kolaylık sağlamaktadır.⁷⁴⁸

Bu açıklamalar, gerçekte Bayet'in burada bilime değil, bilimin kullanımına dair eleştiriler yönelttiğini açıkça göstermektedir. Ama bunu bizzat bilimde var olan bir sonuçmuş gibi vermektedir. Oysa bilimin kendinde bir yaptırım gücünün olmadığı, onu lehte veya aleyhte kullananın insanın kendisi olduğu tartışılmasına bile gerek duyulmayan bir durumdur. Aslında Bayet bunun farkındadır. Bu nedenle bilimin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan kötülüklerin bilimin kendisinden kaynaklanmadığını zaman zaman açık yüreklilikle dile getirmektedir. Çünkü esasen bilim, kendisinin lehte ve aleyhte kullanılmasından sorumlu değildir. Bu durumda bilimi, ahlâka aykırı gelişmelere sebebiyet veriyor diye arka plana itmeye kimsenin hakkı yoktur. Bu tür bir yaklaşım bilime zarar vermektedir. O halde bilimi ahlâk dışı saymak, her ne sebeple olursa olsun, kabul edilebilir bir anlayış değildir.⁷⁴⁹

Bayet'e göre, ahlâk kavramı, sözcüğün derin ve kavramsal anlamıyla, bir takım öğütler yığını değildir. Ahlâk, insanı baştan ayağa kavrayan, kendine bağlayıp yükselten, güven ve coşku veren, insan düşüncesine ve gönlüne yeni açılımlar yaptıran ve yaşamın bütününe bir anlam ve soyluluk kazandıran bir ülkünün dile gelişidir.⁷⁵⁰ Bu bağlamda bilimin bir ülkü sunmaya hakkı olmadığı bazındaki söylemler, bilimi emir kulu derecesine indirdiğinden insan yaşamında en yüce olan, topluluklara ve bilinçlere hamle yapma enerjisi veren değerler üzerinde onun derin ve köklü bir etki yapmasını engellemektedir. Oysa bilim, bizatihî ahlâkî olduğu için, özellikle bitkin düşen insanlığın bunaltılar içinde daha haklı ilkeler üzerinde, daha soylu bir dünya kurmaya çalıştığı ve insanlığı

⁷⁴⁶ A. Bayet, a. g. e., s. 7.

⁷⁴⁷ A. Bayet, a. g. e., s. 7.

⁷⁴⁸ A. Bayet, a. g. e., s. 16.

⁷⁴⁹ A. Bayet, a. g. e., s. 7, 8, 17.

⁷⁵⁰ A. Bayet, a. g. e., s. 7, 8.

kurtaracak gerçek hamlenin ahlâk devrimi olması gerektiğine herkesin inandığı ve bundan dolayı da bilime yönelindiği bu çağda vazgeçilmez temel bir unsurdur.⁷⁵¹ Süratle ilerleyen, kendisini daha tutarlı ve geçerli bir sahaya oturtan bilim, nasıl madde dünyasında yakın zamana kadar hayal bile edilemeyen başarılarla ulaştı ise, aynı şekilde manevî hayatımızı kuşatan ahlâk alanında da etkili olmalıdır. Aslında bilimin ahlâk sahasında da eli kolu bağlı duracağı kimseye inandırıcı gelmemektedir.⁷⁵²

Öyle anlaşılıyor ki, Bayet, bilime duyduğu aşırı güvenin tesiri altında bilimin ahlâkın şekillenmesinde kesinlikle belirleyici olması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre bu, kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü bilim, pek çok alanda olduğu gibi, ahlâkî oluşumlara da yön verebilecek kudrettedir. Bundan dolayı bilimin ahlâkî kurallar koyamayacağı yaklaşımı, bilime yabancıdır. Bilimin ahlâkî kurallar koyamayacağına inananlar, “*bilim özü gereği sadece görür, yargılamaz; o, ahlâkın dışındadır.*” fikrine bağlanmaktadır. Bayet bunun bir çok bakımdan doğru gibi görünen bir düşünce olduğunu dile getirmekte ve buna karşı doyurucu bir açıklama getiremediğinden yakınmaktadır.⁷⁵³ Ancak bir *bilim ahlâkı* inşa etmeyi denerken temelde de bu fikre itiraz ettiğinin bilincindedir. Çünkü baştan beri görüldüğü üzere, onun asıl hedefi, bilimin ahlâk alanında da tek otorite olmasını sağlayabilmektir. *Bilim ahlâkı*, bunun ilk örneğini oluşturacaktır.

Bayet’in burada bilimden kastı, tamamıyla pozitif bilimlerdir. Dolayısıyla bilim ahlâkına şekil veren kural ve kaideler, pozitif çıkışlı ve deneye dayalıdır. Zira sadece “pozitifin bilimi” vardır. Albert’e göre, bugüne kadar bir *ahlâk bilimi (ilm-i ahlâk)* kurulmaya çalışılmışsa da, bu yolda harcanan emekler genelde boşa çıkmış; genel kabul gören bir *ahlâk bilimi* anlayışı ileri sürülemediği. Onun nazarında bunun böyle kısır kalmasının sebebinin kestirmek, aslında pek de zor değildir. Zira bugün biliniyor ve kabul ediliyor ki, kurallarla ilgili olanın bilimi olmamaktadır. Ama sorun tersinden alınır, yani bir “*ahlâk bilimi*” olamayacağına göre, bir “*bilim ahlâkı*” ortaya koymak mümkün olabilir. Fakat bundan bilimin uydurduğu, tanımlayıp salık verdiği bir ahlâk anlaşılmalıdır. “*Bilim ahlâkı*”, terimi bilimsel araştırmannın kendinde bulunan ahlâk ilkelerinin bütünüdür. Bunlar bilimi doğuran, yaşatan, ona hedefini gösteren, yöntemlerini esinleyen kurallarla ilgili düşüncelerdir. Burada daha önce de zikredildiği gibi, öncekilerin “*bilim bize nasıl bir ahlâk verecek?*” diye sormalarına karşılık; “*bize bilimi veren ahlâk nedir?*” suali sorulmaktadır.⁷⁵⁴

Bayet’e göre, bu ahlâk vardır. Öyleysa yapılacak iş, pozitif düşünceyi bir takım ahlâk ilkelerinin doğurduğunu ve ona yol gösterdiğini ispatlamaktır. Zaten *bilim ahlâkı* hiçbir zaman dile getirilmiş, bir öğreti halinde özetlenmiş, insanlara yol gösterici olarak ortaya konulmuş değildir. Bu sebeple onun apriori olarak hiçbir değeri yoktur. Fakat bunun böyle olması, ona kıymetinden birşey kaybettirmemektedir. Çünkü bu ahlâk ilkeleri çok güçlü ve etkili olabilirler. İşte

⁷⁵¹ A. Bayet, a. g. e., s. 8.

⁷⁵² A. Bayet, a. g. e., s. 9.

⁷⁵³ A. Bayet, a. g. e., s. 7 ve 9.

⁷⁵⁴ A. Bayet, a. g. e., s. 35.

bunun için *bilim ahlâkının* henüz ödev ahlâkı, aşk ahlâkı, onur ahlâkı ve yarar ahlâkı gibi bir sistem halinde düzenlenmemiş ve veciz söyleyişlerle dile getirilmemiş olması, ayrıca onun herkesçe kabul edilmiş öğretiler arasında yer almaması bizi kaygılandırmamalıdır.⁷⁵⁵

Bayet'e göre, bilimin bir amacı vardır. O, bunu ardından gitmekle aşikâr eder. Bilimin bir de hakkı vardır. Bu amaç incelenip kavranılmaya çalışılınca, bunun bir ahlâk ülküsünden doğduğu görülmektedir. Ayrıca bilim yaparken bir takım ilkeler ışığında hareket edilmesi ve bunlara bağlı kalınması gerektiği gerçeği bir ahlâk olgusunun varlığını ortaya koymaktadır.⁷⁵⁶

Bilim, fenomen denilen yapıları yükseltme ve akıl aracılığı ile kavranılır bir düzene sokma yolunda ortaya konulan bir çabadır. Bu gayret, bu yola baş koyanların ortak hareket etmelerini istemektedir. Bunun bir takım tehlikeleri de vardır. Bu nedenle bilimsel uğraşıda kişiden tam bir teslimiyetle düşüncenin buluşçu yanını her şeyin üstünde tutması talep edilir. Bilim, böylesine bir yaklaşımdan doğmakta ve ilerlemektedir. Bu ise, tamamen ahlâkı bir olgudur. Bundan dolayı *bilim ahlâkının* en yüce ilkesi birlik ilkesidir. Bilim, her mekan ve zamanda herkesin uyum içerisinde olmasını, özellikle de ispatlanmış gerçekler üzerinde akılların uzlaşmasını ve birliğini istemektedir. Bilimde bir diğer önemli ilke ise, düşünce özgürlüğüdür. Bu, bilim üretirken tartışmanın kesintisiz olması gerektiği anlamına gelmektedir. Burada riayet edilmesi gereken bir diğer ilke ise, hoşgördür.⁷⁵⁷

Bütün bu ilkeler, bilimde var olan bir işleyişi gündeme getirmektedir. Bu ise, gerek fen bilimlerinin gerekse manevî bilimlerin doğasında var olan determinizmdir. Bütün bilimler, determinist bir yapılanma ortaya koymaktadırlar.⁷⁵⁸

Öyle görünüyor ki, Bayet'e göre bilimden çıkan ve bilime bağlı kalan bir ahlâk anlayışı, yine bilim yoluyla olaylara ve gönüllere işlemektedir. *Bilim ahlâkı* kavramı altında temellendirilmek istenilen bu yaklaşım, mutlak ve genel bir bilim olgusundan hareket etmektedir. Ancak bu anlayışın bilimsel disiplinlere indirgenmesine de karşı çıkılmak istenmektedir. Bu nedenle bu tavır, daha çok bir bilim adamının ahlâk algılayışının bir açılımı gibi görünmektedir.⁷⁵⁹ Dolayısıyla burada biyoloji, matematik, mekanik ya da fizik gibi pozitif bilimlere dayanılarak temellendirilmeye çalışılan ahlâk anlayışlarına karşı çıkmaktadır.⁷⁶⁰ Bayet, bu tür ahlâk anlayışlarının, her ne kadar bunlar bilimsel bir ahlâk anlayışı gibi görünseler de, pozitif araştırmadan uzak yaklaşımlar olduğunu iddia etmektedir.⁷⁶¹

⁷⁵⁵ A. Bayet, a. g. e., s. 35, 36, 39.

⁷⁵⁶ A. Bayet, a. g. e., s.39, 40.

⁷⁵⁷ A. Bayet, a. g. e., s. 65, 71, 82.

⁷⁵⁸ A. Bayet, a. g. e., s. 82.

⁷⁵⁹ Bilim adamının ve bilim yapmanın ahlâkı bağlamında bkz. Ahmet. İnam, "Cumhuriyet Sonrası Bilim Hayatımız Üstüne Bir Yorum", Bilim ve Teknik Dergisi, cilt 26, sayı 312, Kasım 1993, [70. Yıl Eki (I), s. 5,6].

⁷⁶⁰ Bu bağlamdaki ahlâk temellendirmeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. F. Gregoire, a. g. e. s. 123,124.

⁷⁶¹ A. Bayet, a. g. e., s. 23.

Aslında Bayet'in öne sürdüğü *bilim ahlâkı*ndan bir dizi beklentisi vardır. Ona göre bu ahlâk buluşçu ve yaratıcı düşünce güçlerini coşturan bir ahlâk olduğundan, bilim adamları, saptanmış olgulardan ve bilinen yasalardan sadece bu coşkunun yararına yararlanacaklardır. Böylelikle onlar insanları, ezici ekonomik ihtiyaçların köleliğinden kurtaracak, bilgiyi ve bilgi yollarını herkese mâl edecek bir takım teknik araçlar bulmaya ve herkesin gittikçe daha sağlam bir tarzda düşünen bir varlık olmasına hizmet edeceklerdir. Bilimin özünde var olan ahlâk, düşüncenin yaratıcı ve icat edici ruhunu coşturup, bütün çekingenlikleri yok edecek ve geleceğin kapılarını ardına kadar açacaktır.⁷⁶²

*Bilim ahlâkı*nda dünyayı birliğe götürme kaygısı olduğundan, bu ahlâktan esinlenenler, çıkar gözetmeyen araştırma sonuçlarının kin ve ölüm aracı olarak kullanılmasını kabul etmeyecektir. *Bilim ahlâkı* özgürlük ve özgürlüğe saygı gerektirdiğinden insanlar, herhangi bir zorba gücün etkisine girmeyeceklerdir. Çünkü bu ahlâkın bağlı kaldığı bir başka ilke de, doğrulanmış gerçek aşkı, yeniyi bulan düşünce sevgisi ve kardeşlik duygusudur. Bu sebeple *bilim ahlâkı*, böyle bir ilkeye de bağlı kaldığı, ve bir duygu ahlâkı olduğu için, duygu ahlâklarının karşısında bir akıl ahlâkı olarak belirlenemez.⁷⁶³

Öyle anlaşılıyor ki, bilime duyulan güvenin yanısıra bilimin sınırlarının değişebilirliği, ahlâkı da bilimi temel alarak kurma gayreti doğurmaktadır. Biz bu gayretin, ne derece tutarlı olduğu tartışmasını genişletmeden önce, şunu da ifade etmek istiyoruz: Bilimle ahlâk arasında dolaylı bir ilişki ve iletişimin olduğu bir geçektir. Teknik alanlarda olduğu gibi ahlâk alanında da eylem, bilgiye dayanmakta ve onunla güçlenmektedir. Ancak o, duyguların ispat konusu olabilmesinden daha ziyade, insanî faaliyetlerin ruh üzerinde etkili olmasından hareketle, insanda farklı duygusal eğilimler doğurabilmektedir. Demek ki, bilim, insanda var olan duyguları, faal hâle getirebilmektedir. Bilim, bizi sürekli bizden daha büyük veya bizden daha öte bir varlık alanı ile karşı karşıya getirmekte ve onunla bir ilişki içine sokmaktadır. Bu, bizim için kesintisiz olarak yenilenen daha geniş bir manzara arz etmektedir. Bu manzara bizde bir sevinç doğurmaktadır. Bundan dolayı da o, ahlâkça sağlam görülmektedir.⁷⁶⁴

Öte yandan, Aristoteles'in de belirttiği gibi, "*bilimin konusu umumî olandır.*" Hususî bir olgu karşısında bilim, genel ve kuşatıcı kanunu bilmek için, gittikçe açılan bir genellemeye doğru yol almaktadır. Ancak bu yolculukta, Poincare'nin de üzerinde durduğu gibi⁷⁶⁵, ilk bakışta açığa çıkan göreceli bir zihinsel alışkanlık söz konusudur. Ama zihinsel alışkanlıkların da ahlâkî yönleri olduğu unutulmamalıdır.

Görüldüğü üzere bilimin ahlâkla olan ilişkisini anlatan lehteki bütün bu görüşlerin tatmin edici bir ahlâk temellendirmesi ortaya koyamadığı açıktır. Her ne kadar Bayet, buraya kadar geniş bir şekilde gösterildiği gibi, bizim yaptığımız

⁷⁶² A. Bayet, a. g. e., s. 95.

⁷⁶³ A. Bayet, a. g. e., s. 96, 100.

⁷⁶⁴ Krş. Henri Poincare, *Son Düşünceler*, (Çevirenler, Doç.Dr. Hamdi Ragıp Atademir ve Süleyman Ölçen), M.E.B. 2. Baskı, İstanbul 1986, s. 168, 169, 170.

⁷⁶⁵ Krş. H. Poincare, a. g. e., s. 172.

bu itiraza ve yapılan diğer eleştirilerin pek çoğuna kendince haklı ve tutarlı cevaplar verse de, görünen şu ki, bilim, ahlâk terbiyesinde oldukça faydalı ve göz ardı edilmemesi gereken bir fonksiyon yüklenmektedir. Fakat ona sadece kendisinin sorumlu olduğu özel bir rol vermek hatalı olmaktadır. Bilim, ahlâkî saik vazifesini görebilen iyilik yapıcı duygular doğurabilir. Ancak bunu başka disiplinler de yapabilirler.⁷⁶⁶

Diğer taraftan Bayet'in *bilim ahlâkının* ilkeleri arasında sayarak, kendisinden kıvançla ve müspet destek olarak bahsettiği determinizm, bilim ahlâkî fikrinin sorunlu bir yapılanma içerisinde olduğunun en sağlam delili olarak görünmektedir. Poincare'nin de vurguladığı gibi, bilim, determinist bir yapılanmaya sahip olduğundan, ahlâk bilimin konusu olunca, ahlâkî yapıya da, determinizmi sokacaktır. Bunun anlamı ise, ahlâkın yıkılışıdır. Çünkü determinizmin olduğu yerde özgürlük yoktur. Özgürlüğün olmadığı yerde de bir ahlâktan bahsedilemez. Bilindiği gibi, *ahlâk, olması gerekenle, bilim ise, olanla ilgilenir*. Bu nedenle *ahlâkın olduğu yerde determinist bir yapıdan söz etmek mümkün görünmemektedir*.⁷⁶⁷

Poincare, bilimin ahlâkla olan ilişkisini çeşitli yönlerden inceledikten sonra, sonuç olarak şunu ifade etmektedir: *“Kelimenin öz anlamıyla bir bilimsel ahlâk yoktur. Hiçbir zaman böyle bir ahlâk da olmayacaktır. Fakat bilim, ahlâkın bir yardımcı olabilir. Dolayısıyla bilim geniş anlamıyla ahlâka hizmetten başka bir şey yapamaz.*^{768”} Demek ki, *“ahlâk hakikatinden korkmamalıyız; daha kuvvetle, bilim hakikatinden de çekinmemeliyiz. Bir kere o, ahlâkla savaş halinde olamaz. Ahlâk ile bilimden her birinin kendine mahsus olanı vardır, bunlar birbirine dokunur fakat içiçe nüfuz edemez. Biri hangi hedefi göz önünde bulunduramaz gerektiğini bize gösterir, öteki, hedef verilmişken, buna erişmek için lazım gelen vasıtaları bildirir. Onlar karşılaştırılmadıklarına göre, hiçbir zaman birbirine aykırı düşmezler, ahlâkdışı bir bilim olamaz, nasıl ki bilimsel bir ahlâk da yoktur.*^{769”}

Son yüzyılın diğer önemli düşünürlerinden olan E. Boutroux da, Poincare gibi, bilimin ve tecrübeye dayanan felsefenin ahlâkî kuramayacağı kanaatindedir.⁷⁷⁰ Çünkü o, özgürlüğü bu alemde, fertte ve toplumda kabul etmektedir. O, ahlâkî metafizikten bağımsız olarak bir tarafa koymakla beraber, onun varoluşu sebebini ve prensiplerini metafizikte bulduğunu söylemektedir. Çünkü pozitif bilimler ve kanunlar, ahlâk alanında yetersiz kaldıklarından insan ahlâkî üzerinde zorlayıcı olamazlar.⁷⁷¹ Böylelikle Boutroux, çağımızda müspet bilimlerin ahlâkın ilmi muhtevasını tayin etmesine ve bir bilimsel ahlâk kurmak isteyen yaklaşımlara karşı çıkmaktadır.

⁷⁶⁶ Krş. H. Poincare, a. g. e., aynı yer.

⁷⁶⁷ Krş. H. Poincare, a. g. e., s. 182, 183.

⁷⁶⁸ H. Poincare, a. g. e., s. 184.

⁷⁶⁹ H. Poincare, Bilimin Değeri, (Çev., Fethi Yücel), M.E.B., Ankara 2001, s. III.

⁷⁷⁰ Krş. Boutroux, Emile, Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında, (Çev. Hilmi Ziya Ülken), İstanbul 1998, s. 158.

⁷⁷¹ Bkz. Bolay, S. Hayri, E. Boutroux'ta Zorunsuzluk Doktrini, M.E.B. İstanbul 1989, s. 152 ve 181.

Görüldüğü üzere, hem Boutroux hem de Poincare, *bilim ahlâkının* olamayacağını ortaya koymakla birlikte; *bilim ahlâkı* olmasa da sadece gramatik sebeplerden dolayı ahlâksız bir bilimin de olamayacağını ifade etmektedirler. Son dönem felsefe ve bilim dünyasında bu iki mümtaz ikilinin çalışmaları ve fikirleri oldukça etkili olmasına rağmen, her ne kadar bilim olgusundan hareketle bir ahlâk öğretisi kurulamayacağı açık olsa bile, pozitivistizmin büyümesine kapılan bazı düşünürler, bir dizi pozitif bilimi esas alarak bir ahlâk temellendirme gayreti içine girmişlerdir. Bu çaba, bilimin temel ilkelerinden istifade etmekle birlikte, daha özel anlamda tek tek bilimlerden hareketle bir ahlâk oluşturma uğraşısıdır. Burada eksik olan ahlâk olgusunun her türünde göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir yükümlülük ve yaptırım gücünün görmemezlikten gelinmesidir.⁷⁷² Bu nedenle bu tür ahlâk temellendirme girişimleri, kuramsal yönden daha oturmuş ve aklı oldukları halde felsefi meraklar olmaktan öteye gidememişlerdir.

Ülkemizde Pozitivist bilim anlayışının teşvikiyle bir *bilim ahlâkı* kurma teşebbüsleri pek fazla yankı bulmasa da, bunun dolaylı bir versiyonu olan müspet bilimlere dayalı bir ahlâk öğretisi geliştirme yönünden akım girişimler olmuştur.⁷⁷³ Burada bu tür bir teşebbüs olan Akil Muhtar Özden'nin biyoloji temelli ahlâk anlayışından, sadece bir örnek olması için, kısaca bahsederek bu çalışmamızı noktalamak istiyoruz.

Biyoloji Temelli Bir Ahlâk Kurma Teşebbüsü ve Akil Muhtar Özden

Âkil Muhtar Özden, ülkemizde biyolojik temelli bir ahlâk anlayışı geliştirme gayreti içine girenlerin başında yer almaktadır.⁷⁷⁴ Aslında bu alanda "hayat" sözcüğünün belirsizliğinden güç alarak ortaya çıkmış bir çok görüş vardır. Çünkü bu kelimenin organizmanın fiziksel-kimyasal işlevini, biyolojik ahlâk görüşlerine bilimsel bir temel sağlayacak tarzda belirlediği gibi, bir yükümlülük tarzı geliştiren ahlâk anlayışlarındaki canlı dünyayı harekete getiren gizli dinamizmi de anlattığı kabul edilmektedir. Hayat kelimesindeki bu belirsizlik, Özden'in biyolojik ahlakının da temelini oluşturmaktadır.

Özden, ilk defa 1942'de basılan "İlim Bakımından Ahlâk" ismini verdiği kitabında; ahlâkı, önce, kısaca yaşama kuralları olarak tarif etmektedir. Daha sonra da, bu kuralların faydalı ve mutlu bir hayat geçirmeye ve gittikçe tekamül ve yükselmeye yaradığını iddia etmektedir.⁷⁷⁵ Bu girişten sonra, Th. Werner ve Höffding'in kitaplarından faydalanarak felsefi düşünce tarihindeki ahlâk görüşlerine kısaca değinmektedir. Bu işi öylesine aceleyle yapar ki, pek çok fikir, yarım ve müphem bir ushla aktarılmaktadır. Onu en çok cezbeden ise, Darwin'in görüşüdür. Bu nedenle Darwin'nin biyolojiye dayanan ahlâk anlayışını yeni verilerle tamamlamak ister görünmektedir.

⁷⁷² Krş. Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1979, s. 463.

⁷⁷³ Bu bağlamda matematiği, sosyolojiyi, mekaniği yada fiziği esas alan bir ahlak inşa etme denemeleri söz konusudur. Bkz. F. Gregoire, a. g. e., s. 124ff.

⁷⁷⁴ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Nurten Gökcalp, "Akil Muhtar Özden'nin Ahlâk Anlayışı", Uluslararası Katılımlı 3. Ulusal Tıp Etiği Kongresi, Kongre Kitabı, Cilt 1. Bursa 2003, s. 549-554.

⁷⁷⁵ Özden, Akil Muhtar, İlim Bakımından Ahlâk, İstanbul 1950, s. 1.

Özden'e göre, ahlâk hissi ve ilkelerinin her şeyden önce insan beyninin yapısı ve kuruluşu ile yakın bir ilişkisi vardır. Beyindeki bazı merkezler, düşünceyi ve konuşma yeteneğini tayin etmektedir. Bu da, bize konuşma yetisinin ve zekanın çevreden geldiğini değil, çevre şartlarının etkisiyle geliştiğini göstermektedir. Ahlâk olgusunun da insan beyniyle alakası vardır. Aslında ahlâk, insan beyni gibi, evrim saikinin bir eseridir. Bunun böyle olduğunu gösteren en açık delil ise, hastalıkların ahlâksızlığa sebebiyet vermesidir.⁷⁷⁶

Görüldüğü üzere Özden, evrim teorisinin yoğun etkisi altında, bir ahlâk kuramı geliştirmeye çalışmaktadır. Bu sebepten olsa gerek Lamark, Darwin ve Devrres'in evrimci görüşlerine sık sık atıflarda bulunmakta ve bu fikirlere katıldığını altını çizmektedir. Ancak evrimi, Darwin'in iddia ettiği gibi, tesadüfe bağlamamaktadır. Bu noktada daha çok Bergson ve Manakow gibi, hayat hamlesi veya hızı (*elen vital*) fikrine bağlanarak, yaşayan canlıların hepsinde bütün içgüdülerin anası olan bir ilk insiyak kabul etmektedir. Onun nazarında bu insiyak, bütün hayatî faaliyetlerin esasını oluşturmaktadır.⁷⁷⁷

Bu bağlamda Özden, ahlâk olgusunu da biyolojik bir evrimin sonucu olarak görmektedir. Çünkü ahlâk, insanın ruhsal ve toplumsal güçlerinden birisidir. Ayrıca Özden burada kavram olarak açıkça zikretmemekle beraber, bir altşuurdan bahsetmektedir. Burada da evrim saiki ve içgüdüye bağlı olarak Freud okuluna bağlanmaktadır.⁷⁷⁸ Böylece ahlâkın psikolojik ve sosyolojik sebeplerini aramaya veya pozitif bilimlere irca edilemeyen bir ahlâk felsefesi düşünmeye gerek duymamaktadır.⁷⁷⁹ Bu bağlamda açığa çıkan eksiklik, hem bütün diğer *bilimsel ahlâk* kurma eğilimlerinde hem de Bayet'in *bilim ahlâkında* da karşımıza çıktığı gibi, ahlâk olgusunun her türünde göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir yükümlülük ve yaptırıcılık gücünün görmemezlikten gelinmesidir.⁷⁸⁰ Bu açıklık, bu tür ahlâk temellendirmelerinin ahlâkın özü olan yaşanılan bir gerçeklikten daha ziyade, varsayılan bir dizi ilkeyi esas aldığından uygulama imkanı olmayan hayalî yaklaşımlar olarak kalmasına neden olmuştur.

⁷⁷⁶ A. M. Özden, a. g. e., s. 16, 17.

⁷⁷⁷ Bkn. A. M. Özden, a. g. e., IV Bölüm.

⁷⁷⁸ Bkn. A. M. Özden, a. g. e., V. Bölüm.

⁷⁷⁹ Krş. Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1979, s. 463, 464.

⁷⁸⁰ Krş. Ülken, Hilmi Ziya, a, g, e, aynı yer.